

Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ COLONIA PATRENSIS: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ*

Τα ιστορικά γεγονότα που συνδέονται με την ίδρυση και την οργάνωση της ρωμαϊκής αποικίας των Πατρών είναι γνωστά. Γνωστή, στο μεγαλύτερο μέρος της, είναι και η νομισματική δραστηριότητά της, που αρχίζει από τον Αύγουστο για να λήξει στα χρόνια της βασιλείας του Ελαγάβαλου¹.

Όπως και στις περισσότερες αποικίες, το νομισματικό εικονογραφικό θεματολόγιο περιστρέφεται γύρω από τις σχέσεις της πόλης με τη Ρώμη και την κεντρική εξουσία, χωρίς βέβαια να αγνοούνται και τα τοπικά θέματα². Το μεγαλύτερο μέρος της εικονογραφίας καλύπτεται από τους αποικιακούς τύπους και τις απεικονίσεις των τοπικών θεοτήτων, ενώ αντίθετα οι τύποι που ήταν κοινοί στη Ρώμη απαντώνται πολύ σπάνια.

Η νομισματοκοπία της πόλης αρχίζει επί Αυγούστου με την παράσταση του πιο χαρακτηριστικού αποικιακού τύπου, τον καθορισμό των ορίων της αποικίας³. Ο ίδιος τύπος εμφανίζεται και αργότερα, σε νομίσματα του Δομιτιανού, του Αδριανού, του Μ. Αυρήλιου, του Λ. Βέρου και του Κόμμοδου.

Ένας ακόμα αποικιακός τύπος, τα εμβλήματα των λεγεώνων⁴, εμφανίζεται αδιάλειπτα στη νομισματοκοπία των Πατρών από την εποχή του Κλαυδίου μέχρι και του Γέτα, με μοναδική εξαίρεση, από τα μέχρι τώρα γνωστά, τις κοπές του Καρακάλλα.

Ο σπανιότερος τύπος από αυτό τον θεματικό κύκλο είναι το *Genius*⁵ που απεικονίζεται σε κοπές του Νέρωνα, του Δομιτιανού, του Μ. Αυρήλιου, του Λ. Βέρου και του Κόμμοδου.

Οι τρεις αυτοί τύποι χρησιμοποιούνται συγχρόνως στη νομισματική εικονογραφία από την εποχή του Δομιτιανού και μετά, καλύπτοντας το μεγαλύτερο μέρος της και εις βάρος των υπόλοιπων θεμάτων. Οι αποικιακοί τύποι αρχίζουν να σπανίζουν μετά τον Κόμμοδο.

Οι αναφορές στο ολυμπιακό πάνθεον ήταν το κυριότερο στοιχείο της ελληνιστικής εικονογραφίας. Στους ρωμαϊκούς χρόνους η προτίμηση αυτή συνεχίστηκε, και μάλιστα με ιδιαίτερη έμφαση, λόγω των πολιτικών προεκτάσεων που τους προσέδι-

δαν οι ελληνικές πόλεις αλλά και λόγω της θέλησης των ρωμαίων αυτοκρατόρων να ταυτίζονται με κάποια θεότητα⁶. Θέματα από αυτό τον εικονογραφικό κύκλο επανέρχονται συχνά στις κοπές των Πατρών, με εξαίρεση τις περιόδους του Αυγούστου, του Κλαυδίου, του Γάλβα, της Ι. Δόμνας και του Γέτα.

Η περιορισμένη και μάλλον ασήμαντη δραστηριότητα του νομισματοκοπέιου στις περισσότερες από τις παραπάνω περιπτώσεις δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις σχέσεις της τοπικής προπαγάνδας με την αυτοκρατορική βούληση. Αντίθετα, η πλουσιότερη νομισματοκοπία επί Αυγούστου και Κλαυδίου μάς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η έλλειψη των τοπικών θεμάτων αντιπροσώπευε τη συνειδητή επιλογή της κεντρικής εξουσίας για τον αποκλεισμό τους από τα μέσα προπαγάνδας.

* Η μελέτη της νομισματοκοπίας των Πατρών στους αυτοκρατορικούς χρόνους εντάσσεται στα πλαίσια ενός ευρύτερου έργου με στόχο τη διερεύνηση του status των ρωμαϊκών αποικιών, που έχει αρχίσει από το Πρόγραμμα Νοτίου Ελλάδος του Κέντρου Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας.

1. Όλα τα σχετικά ιστορικά θέματα αυτής της περιόδου έχουν μελετηθεί από τον Αθ. Ριζάκη στην αδημοσίευτη διατριβή του *Etudes sur l'Achaïe Romaine* (Lyon 1979), όπου παρουσιάζεται και μια πρώτη νομισματική προσέγγιση. Το έργο αυτό χρησιμοποιήθηκε ως βάση και για την παρούσα δημοσίευση και για τη γενικότερη νομισματική μελέτη.

2. Για τη νομισματική εικονογραφία βλ. ενδεικτικά P. R. Franke, *Η Μικρά Ασία στους Ρωμαϊκούς χρόνους. Τα νομίσματα καθρέφτης της ζωής των Ελλήνων*. Μτφρ. Γ. Τουράτσογλου (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985). Επίσης, Μ. Οικονομίδου, *Η Νομισματοκοπία της Νικοπόλεως* (Αθήνα 1975).

3. Πρόκειται για μια μικρή σειρά που κόπηκε στα χρόνια του Αυγούστου. Μια μεγαλύτερη και πιο προσεγμένη σειρά κόπηκε μετά το θάνατο του αυτοκράτορα, επί Τιβερίου ή Κλαυδίου.

4. E. Ritterling "Legio" *RE* XII, 1925, col. 1528-1837. D. F. O'Reilly, *The Eagle between Banners on Roman Coinage*, *SAN* VIII, 1, 1976, 9-13, 16.

5. G. C. Brauer Jr., *The Genius Figure on Roman Coins*, *SAN* XIII, 4, 1982-83, 48-51, 72-76.

6. K. Harl, *Civic Coins and Civic Politics in the Roman East AD 180-275* (Berkeley-Los Angeles-London 1987) 41 και σημ. 31-33, 161 και σημ. 72, 73.

Η προστάτις της πόλης, η Ἄρτεμις, όπως και άλλα θέματα από τον μυθολογικό κύκλο της, αποτελούν την πιο συχνή εικονογραφική επιλογή. Σε κοπές του Νέρωνα, του Δομιτιανού, του Αδριανού, της Σαβίνας, του Λ. Βέρου, του Κόμμοδου και του Καρακάλλα απεικονίζεται η Ἄρτεμις Λαφρία⁷, κρατώντας τόξο και συνοδευόμενη από το σκύλο της, να στέκεται κοντά σε βωμό. Η ίδια βασική εικονογραφική δομή επαναλαμβάνεται σε ένα νόμισμα του Κόμμοδου, όπου μια άλλη γυναικεία μορφή, πιθανόν η Αφροδίτη, προσφέρει στην Ἄρτεμη μια ασπίδα.

Στην εποχή του Αδριανού, του Μ. Αυρήλιου και του Λ. Βέρου η προτίμηση στρέφεται κυρίως προς τις απεικονίσεις της Ἄρτεμης Τρικλαρίας⁸ καθώς τρέχει, με ένα ελάφι πλάι της και κρατώντας αναμμένους δαυλούς. Μια αφαίρεση του ίδιου θέματος αποτελεί η παράσταση ενός ελαφιού, ενός τόξου και μιας φαρέτρας σε νομίσματα του Νέρωνα.

Στον εικονογραφικό θεματικό κύκλο της θεάς ανήκει και η παράσταση, σε νόμισμα του Μ. Αυρήλιου, της ιέρειας της Ἄρτεμης σε άρμα που το σέρνουν ελάφια, τελετουργικό που αποτελούσε μέρος της γιορτής της θεάς, όπως αυτή περιγράφεται από τον Πausανία⁹. Στον ίδιο κύκλο θα πρέπει να προστεθεί και η απεικόνιση ενός τρίποδα σε νόμισμα του Νέρωνα με την επιγραφή DEANA AUG και η οποία αναφέρεται προφανώς σε κάποιο τελετουργικό σκεύος, χαρακτηριστικό του λατρευτικού τυπικού της θεάς¹⁰.

Εκτός από την ίδια την Ἄρτεμη και τις παραλλαγές του μύθου της, από τις παραδόσεις της περιοχής απεικονίζεται μόνο ο τοπικός ήρωας Ευρύπυλος¹¹, και μόνο σε νομίσματα της Σαβίνας.

Στα νομίσματα των Πατρών αυτής της περιόδου απεικονίζονται όλοι σχεδόν οι θεοί του ολυμπιακού πανθέου.

Ο Ζευς απεικονίζεται για πρώτη φορά σε κοπές του Νέρωνα ως νεαρός, αγένειος, με σκήπτρο και αετό, ως Jupiter Liberator, ταυτιζόμενος προφανώς με τον ίδιο τον αυτοκράτορα¹². Συνηθέστερος όμως είναι ο τύπος του ένθρονου, νικηφόρου Δία, όπως αυτός εμφανίζεται σε νομίσματα του Μ. Αυρήλιου και του Κόμμοδου¹³.

Η Ἥρα απεικονίζεται, σε νομίσματα του Αδριανού, του Αίλιου, του Κόμμοδου και του Καρακάλλα, καθισμένη σε θρόνο με ψηλή ράχη¹⁴.

Σχετικά σπάνια είναι και η απεικόνιση του Ποσειδώνα, στον ίδιο πάντα εικονογραφικό τύπο, ακολουθώντας πιθανόν κάποιο γνωστό πρότυπο της με-

γάλης τέχνης¹⁵. Ο θεός παρουσιάζεται όρθιος, γυμνός, στηριζόμενος στην τρίαινα και ακουμπώντας το ένα πόδι σε πλώρα πλοίου ή δελφίνι, σε νομίσματα του Δομιτιανού, του Αδριανού, του Μ. Αυρήλιου, του Σ. Σεύηρου και του Καρακάλλα.

Ακόμα πιο σπάνια είναι η απεικόνιση του Διονύσου, σε νομίσματα του Μ. Αυρήλιου και του Κόμμοδου¹⁶.

Η Αθηνά ήταν η προστάτις όχι μόνο της Πάτρας, αλλά και της Αχαΐας ολόκληρης¹⁷. Απεικονίζεται ένας βασικός τύπος της θεάς με χιτώνα, δόρυ και περικεφαλαία, με δύο παραλλαγές. Στα νομίσματα του Αδριανού και της Σαβίνας επιχειρείται η υποδήλωση μιας μικρής κίνησης με την ελαφρά κάμψη του κορμού. Αντίθετα, επί Μ. Αυρήλιου και Κομμόδου, η θεά αποδίδεται με αγαλματική ακινησία μέσα σε έναν απλό δίστυλο ναό. Κοντά της απεικονίζεται και η κουκουβάγια.

Η εικονογραφική σύμβαση της απόδοσης του ίδιου τύπου ελεύθερου ή μέσα σε ναό ακολουθείται και στην περίπτωση του Ερμή¹⁸. Ο χαρακτηριστικός τύπος που επαναλαμβάνεται αποτελεί μια αρκετά ελεύθερη εικονογραφική απόδοση του θεού καθισμένου σε βράχο, κρατώντας το κηρύκειο στο χέρι και έχοντας κοντά του ένα κριάρι, όπως αυτός απεικονίζεται σε νομίσματα του Σ. Σεύηρου και του Καρακάλλα. Σε κοπές του Κόμμοδου και του Καρακάλλα, ο ίδιος τύπος τοποθετείται σε μικρό δίστυλο ναό, όπως αυτόν της Αθηνάς. Ο Ερμής απεικονίζεται επίσης όρθιος, με ένα κριάρι πλάι του, συχνά δίπλα σε βωμό, σε νομίσματα του Αδριανού, του Κόμμοδου και του Σ. Σεύηρου.

Η επανάληψη του ίδιου εικονογραφικού τύπου

7. Πaus. VII, 18, 8-13.

8. Πaus. VII, 19, 1-6.

9. Πaus. VII, 18, 12.

10. B. Levy, Nero's Liberation of Achaëa: Some Numismatic Evidence from Patrae, *Nickle Numismatic Papers* (Waterloo, Ont. 1984) 165-185.

11. Paus. VII, 19, 1-10.

12. B. Levy, Jupiter Liberator at Patrae and the Boy Zeus of Aigion, *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας* (Αθήνα 1983, Τόμος Β' Αθήνα 1988) 131-135.

13. Πaus. VII, 20, 3.

14. Πaus. VII, 20, 3.

15. Πaus. VII, 21, 7. A. Banti, *I grandi bronzi imperiali* (Firenze 1984) 88-91.

16. Paus. VII, 20, 1-2· 21, 1-6.

17. Πaus. VII, 20, 2.

18. B. Combet-Farnoux, Mercure Romain, *BEFAR* 238, 1980, 424-431.

χαρακτηρίζει και τις παραστάσεις του Ασκληπιού¹⁹, σε νομίσματα του Μ. Αυρήλιου και του Κόμμοδου.

Από τους ήρωες, απεικονίζεται μόνο ο Ηρακλής²⁰, στον τύπο Farnese, αρχικά σε νομίσματα του Νέρωνα. Το ίδιο θέμα χρησιμοποιήθηκε και από τον Κόμμοδο και τον Ελαγάβαλο.

Η διείσδυση των ανατολικών θεοτήτων στις ελληνικές λατρείες δεν φαίνεται να επηρέασε τη νομισματική εικονογραφία των αυτοκρατορικών κοπών, όπου εμφανίζεται μόνο η Κυβέλη²¹ σε μια σειρά του Μ. Αυρήλιου, ακολουθώντας την παραδοσιακή απόδοση της θεάς σε θρόνο με τύμπανα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ θα περίμενε κανείς ότι οι τοπικοί τύποι τουλάχιστον θα χαρακτηρίζονταν από κάποια ελευθερία της φαντασίας στην απόδοση, παρατηρούμε αντίθετα ότι δεν ξεφεύγουν ποτέ από ένα καθορισμένο πρότυπο που επαναλαμβάνεται σταθερά από αυτοκράτορα σε αυτοκράτορα.

Οι καθαρά ρωμαϊκοί τύποι είναι σχετικά λίγοι. Ο συνηθέστερος είναι η λύκαινα με τους διδύμους²², που εμφανίζεται σχετικά αργά στην Πάτρα σε κοπές του Μ. Αυρήλιου και κατόπιν του Α. Βέρου, του Κόμμοδου και του Καρακάλλα.

Στην καταγωγή των Ρωμαίων αναφέρεται και ο μύθος του Αινεία, η φυγή του οποίου από την Τροία, μαζί με τον πατέρα του και το γιο του²³, απεικονίζεται σε νομίσματα του Κόμμοδου και της Ι. Δόμνας.

Η απεικόνιση της θεάς Ρώμης²⁴, που είναι ένας από τους πιο συνηθισμένους τύπους των αυτοκρατορικών νομισματοκοπειών των ελληνικών πόλεων, είναι μάλλον σπάνιος στην Πάτρα, και εμφανίζεται μόνο σε κοπές του Δομιτιανού και αργότερα του Κόμμοδου.

Στον ίδιο θεματικό κύκλο θα πρέπει να προστεθούν και οι απεικονίσεις μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας, καθώς και οι παραστάσεις σκηνών όπου πρωταγωνιστεί ο ίδιος ο αυτοκράτορας, τα πρότυπα των οποίων ανάγονται στα εργαστήρια της Ρώμης. Στην Πάτρα, αυτού του είδους το θεματολογικό υλικό είναι μάλλον σπάνιο και αρχίζει με ένα μετάλλιο της εποχής του Δομιτιανού, με το πορτραίτο της Λιβίας και τον αυτοκράτορα σε άρμα²⁵.

Σε μια σειρά του Κλαύδιου απεικονίζονται τα τρία παιδιά του, ο Βρεταννικός, η Οκταβία και η Αντωνία, πάνω από ένα Κέρας Αφθονίας²⁶. Το πορτραίτο της Φαυστείας αποτελεί τον οπισθότυπο ενός νομίσματος του Μ. Αυρήλιου, ενώ μια αντρική μορφή με ακτινωτό διάδημα ερμηνεύεται ως ο αυτοκράτορας Ελαγάβαλος ταυτιζόμενος με τον Ήλιο.

Εξίσου σπάνιες είναι και οι παραστάσεις πράξεων των αυτοκρατόρων, που εντοπίζονται κυρίως στην περίοδο του Σ. Σεύηρου και ακολουθούν τα ρωμαϊκά πρότυπα. Εκτός από τον έφιππο αυτοκράτορα που στεφανώνεται από Νίκη, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σκηνές θυσίας που αποτελούσαν πιθανόν μέρος των εορτών των Ludi Saeculares που εορτάστηκαν το 204 μ.Χ.²⁷.

Με την επίρροή του κεντρικού νομισματοκοπείου θα πρέπει να συνδεθούν και οι προσωποποιήσεις των αφηρημένων εννοιών. Εκτός από το Genius της αποικίας που αναφέρθηκε παραπάνω, συχνά απαντάται η Τύχη της πόλης²⁸ κατά τα ελληνιστικά πρότυπα, σε νομίσματα της Σαβείνας, του Κόμμοδου και του Σ. Σεύηρου.

Η Abundantia²⁹ απεικονίζεται σε νομίσματα του Μ. Αυρήλιου, του Α. Βέρου, του Κόμμοδου και του Σ. Σεύηρου, ενώ μοναδική παραμένει η παράσταση του Portus, της προσωποποίησης του λιμανιού, σε νομίσματα του Νέρωνα, που απεικονίζεται ως νέος που κρατά στο ένα χέρι Κέρας Αφθονίας και στο άλλο ηδάλιο.

Οι παραστάσεις των οικοδομημάτων που κοσμούσαν την πόλη αποτελούν ένα πολύ μικρό μέρος του εικονογραφικού θεματολογίου. Από τις πιο χαρακτηριστικές είναι η απεικόνιση μιας κρήνης που

19. Πανσ. VII, 21, 13.

20. Πανσ. VII, K. Harl, *ό.π.* 157, σημ. 31.

21. Πανσ. VII, 20, 3.

22. R. D. Weigel, The Lupa Romana on Roman Coins, *SAN* VIII, 2, 1977, 25-26, 34.

23. B. Davison, Homer's Epic Poetry on Roman Coins, *SAN* IV, 2, 1972-73, 27-29.

24. R. Mellor, «ΘΕΑ ΡΩΜΗ»: The Worship of the Goddess Roma in the Greek World, *Hypomnemata XLII* (Göttingen 1975). C. Fayer, La "Dea Roma" sulle monete greche, *StRom* XXIII, 1975, 273-288. Της ίδιας, Il culto della Dea Roma. Origine e diffusione nell' Impero, *Collana di Saggi e Ricerche* IX (Pescara 1976).

25. B. E. Levy, INDULGENTIAE AUGUSTI MONETA IN-PETRATA: A Flavian Episode, *Mél. P. Bastien* (Wetteren 1987) 39-49.

26. W. Trillmich, *Familienpropaganda der Kaiser Caligula und Claudius* (Berlin 1978) 158-159.

27. A. M. McCann, The Portraits of Septimius Severus, *Memoirs of the American Academy in Rome* XXX, 1968, Pl. XIV. C. W. A. Carlson, Lude Saeculares Rites of the Roman Imperial Coinage, *SAN* III 1971-72, 1, 9-11· 2, 27-28.

28. F. Allègre, Etude sur la déesse grecque Tyché, *Bibliothèque de la Faculté des Lettres de Lyon*, XIV (Paris 1889).

29. F. Gnechi, *I tipi monetarii di Roma Imperiale*² (Milano 1978) 54-55.

στηρίζει ένα ψηλό αντρικό άγαλμα³⁰ και εμφανίζεται σε νομίσματα του Δομιτιανού για να συνεχιστεί σε κοπές του Αδριανού, της Σαβείνας, του Κόμμοδου και του Ελαγάβαλου.

Σημαντικές είναι οι απεικονίσεις του λιμανιού της πόλης³¹, σε νομίσματα του Κόμμοδου και του Γέτα, η καθεμία από αυτές με διαφορετική προοπτική που εστιάζει το ενδιαφέρον σε άλλα σημεία και κτίρια. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε εδώ ότι το άγαλμα που βρίσκεται μπροστά στο λιμάνι στα νομίσματα του Κόμμοδου φαίνεται να είναι το ίδιο με αυτό που απεικονίζεται μόνο του σε μια άλλη σειρά του ίδιου αυτοκράτορα. Πρόκειται για μια νεαρή αντρική μορφή με μακριά μαλλιά που κρατά Νίκη στο ένα χέρι και κλαδί (:) στο άλλο³².

Αντίθετα με τα παραπάνω μνημεία που είναι χαρακτηριστικά της πόλης, ο μεγάλος εντυπωσιακός ναός των νομισμάτων του Αδριανού και της Ι. Δόμνας φαίνεται ότι αποτελεί μια απλή μίμηση ενός αντίστοιχου ρωμαϊκού προτύπου³³.

Μερικοί ακόμα σπάνιοι και σποραδικοί τύποι, που δεν βρήκαν συνέχεια στην εικονογραφία της πόλης, εμφανίζονται από την εποχή του Νέρωνα. Τα ταξίδια και η επίσκεψή του στην Αχαΐα ήταν η ευκαιρία για την κοπή της σειράς με την παράσταση τριήρους και την επιγραφή ADVENTUS AUGUSTI³⁴.

Τελείως μοναδικοί παραμένουν και δύο τύποι που χρησιμοποιήθηκαν μόνο επί Κομμόδου. Ένα τέθριππο³⁵ και το σύμπλεγμα του Έρωτα και της Ψυχής σε ρωμαϊκά πιθανόν πρότυπα.

Όπως είναι φυσικό, η νομισματική εικονογραφία της αυτοκρατορικής Πάτρας δεν ξέφυγε από τα πλαίσια που παρακολουθούνται και στα άλλα αποικιακά νομισματοκοπεία. Τύποι με συγκεκριμένο χαρακτήρα, που απηχούν τη ζωή της πόλης και τις σχέσεις της με την κεντρική εξουσία, συμπληρώνονται από ελάχιστες μόνο θεματογραφικές παρεκκλίσεις, που κι αυτές αποτελούν μιμήσεις άλλων προτύπων. Γενικά, παρατηρείται μια έξαρση της θεματικής ποικιλίας ήδη από την εποχή του Νέρωνα, που κορυφώνεται επί Μ. Αυρηλίου και Κομμόδου. Κατόπιν παρατηρείται μια θεματογραφική συρρίκνωση που συνδέεται προφανώς με τη γενικότερη οικονομική κρίση και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία στην ανατολή. Αυτή η γενική εικόνα δεν μπορεί βέβαια να στηριχθεί σε απόλυτα στοιχεία. Η σύντομη βασιλεία του Γάλβα π.χ. ή η ασήμαντη παρουσία του Αίλιου ή του Γέτα αλλοιώνουν τις αρχικές εκτιμήσεις. Αντίθετα, η εύρωστη νομι-

σματοκοπία της εποχής του Καρακάλλα χαρακτηρίζεται από τη σταθερή επανάληψη περιορισμένου αριθμού τύπων. Μπορεί να υποστηριχθεί πάντως, με κάποια σχετική βεβαιότητα, ότι οι αποικιακοί τύποι εξακολουθούν να παραμένουν η πιο κατάλληλη επιλογή για ένα αποικιακό εργαστήριο, ενώ οι τοπικές θεότητες φαίνονται εξίσου κατάλληλες για την περίοδο από τον Αδριανό μέχρι και τον Κόμμοδο. Η πλουσιότερη εικονογραφικά εποχή πάντως, με εμπλουτισμό της γνωστής θεματολογίας και με ρωμαϊκούς τύπους, εντοπίζεται στα χρόνια από τον Μ. Αυρήλιο έως και τον Σ. Σευήρο.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ

30. C. S. Berkowitz, An Imperial Fountain at Patrae: The Numismatic Evidence, *AJA* 77, 1973, 206. M. J. Price – B. Trell, *Coins and their Cities. Architecture on the Ancient Coins of Greece, Rome and Palestine* (London 1977) 44-45.

31. M. J. Price – B. Trell, *ό.π.* 40-41. B. A. Boyce, The Harbor of Pompeiopolis. A Study in Roman Imperial Ports and Dated Coins, *AJA* 62, 1958, 67-78.

32. Για μια αντίστοιχη μορφή στο λιμάνι της Όστιας, η οποία ταυτίζεται με το φάρο, βλ. W. Carlton, The Harbor at Ostia as Portrayed on a Sestertius of Nero, *SAN* XVII, 1, 1986, 17-18.

33. A. Banti, *I grandi bronzi imperiali* (Firenze 1984) 160-161.

34. E. A. Sydenham, *Historical References to Coins of the Roman Empire* (London-California 1968) 58. B. Levy, Nero's Liberation of Achaëa: Some Numismatic Evidence from Patrae, *Nickle Numismatic Papers* (Waterloo, Ont. 1984) 170-174.

35. Η απεικόνιση του τέθριππου συνδέεται πιθανόν με την εμφάνιση του Κόμμοδου ως «νέου Ήλιου». Βλ. σχετικά, K. Harl, *ό.π.* 161, σημ. 72, 73.

RÉSUMÉ

LE MONNAYAGE DE LA "COLONIA PATRENSIS": NOTES SUR L'ICONOGRAPHIE

A l'époque impériale, les frappes monétaires de Patras portent toutes les caractéristiques principales d'un atelier colonial.

En ce qui concerne l'iconographie, les types coloniaux et les sujets inspirés par le panthéon local et panhellénique sont utilisés d'avantage. Les types romains ainsi que les représentations de monuments de la ville, sont de sujets moins préférés. En fin, l'apparition de sujets divers est plutôt rare.

De ces types monétaires, les coloniaux sont les plus constants. Les divinités grecques font leur apparition plus fréquemment dès l'époque d'Hadrien

jusqu'à la fin des Antonins. Par contre, l'introduction de types romains est attestée pendant la période de M. Aurèle jusqu'à celle de S. Sévère.

En general, la diversité du répertoire iconographique s'enrichit à l'époque de Neron, et à la période qui commence avec le règne de M. Aurèle et qui va jusqu'à celui de Commode, elle atteint son apogée. A partir de cette époque on constate un appauvrissement des thèmes iconographiques lié évidemment aux nouveaux rapports économiques et sociaux qui font leur apparition dans le monde méditerranéen.